

اپرزو

زیرگروه گیاهان دارویی و داروسازی طب سنتی گروه حکمت، طب اسلامی و طب سنتی، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

Plantago ovata

چکیده

اپرزو، گیاهی است از تیره بارهنگ که در متون طب سنتی با نام‌های مختلفی از قبیل اسپرزو، اسپغول، اسفیوش، بزرقطونا و بنگو در سه رنگ متفاوت دانه شامل سفید، قرمز و سیاه معروفی گردیده است. در این مقاله سعی شده است با توجه به مشخصاتی که در منابع طب سنتی ذکر شده‌اند، نام یا نام‌های علمی مناسبی برای اسپرزو تعیین شود. نتایج نشان داد مشخصاتی که در کتب طب سنتی برای اسپرزو توضیح داده شده است، با دو گونه‌ی بومی و مطرح از جنس *Plantago* در ایران، *P. psyllium* L. و *P. ovata* Forssk. مطابقت دارد که می‌توان آنها را با نام‌های پیشنهادی «اسپرزو» برای گونه‌ی *P. ovata* Forssk. و «اسپرزوی بارهنگی» برای گونه‌ی *P. psyllium* L. از یکدیگر تفکیک نمود.

واژگان کلیدی: طب سنتی ایران، اسپرزو، تیره بارهنگ، اسپرزوی بارهنگی.

۱. مقدمه

اسپرزو در کتب طب سنتی به شرح ذیل وصف شده است: گیاه اسپرزو به صورت گیاهی کوچک دارای برگ‌های باریک که از بین آن ساقه‌های باریک خارج شده و خوش‌هایی مانند خوش‌های گندم دارد، معروفی شده است. دانه‌های آن با نام بزرقطونا، در سه نوع سفید، سرخ و سیاه وجود دارد که نوع سفید آن را بهترین می‌دانند (۱-۲). به خصوص اگر سنگین و تازه (۱) و بالیده باشد به طوری که در آب ته نشین شود (۲). سودمندی نوع سرخ از نوع سفید کمتر است (۱-۲). بعضی

اسپرزو به انواع گیاه اسپرزو اطلاق می‌شود که در نوشتارهای مختلف به نام‌های، اسپغول، اسفیوش، بزرقطونا و بنگو نیز معروفی شده است. در مورد انواع اسپرزو در ایران با مطابقت دادن مشخصات ذکر شده در منابع قدیم و جدید و نمونه‌های موجود در بازار دارویی ایران و جهان، در این مطالعه دو گونه‌ی دارویی معروفی می‌گردد.

Plantago ovata Forssk.-۱

Plantago psyllium L.-۲

از عوارض مهم ذکر شده در مورد اسپرژه آن است که اگر تخم آن را بکویند طبیعت آن سمتی می‌گردد و نباید خورده شود (۶). در منابع معتبر سنتی، نام‌های متفاوتی برای اسپرژه ذکر گردیده است که مهم‌ترین آن‌ها به شرح ذیل می‌باشد:

فارسی: إِسْبَغُول (Espağol) (۲،۱۱)، إِسْبَغُل (Espağol)، خَرَغُول (Esbagül) (۲)، إِسْبَغُول (Esbagol) و أَسْبَغُول (Esbagül) (۲)، إِسْبِيُوس (Esphiüs) (۱۲)، إِسْفِيُوس (Esphiüs) (۱۲)، إِسْبِرَزَه (اصفهانی) (۱۲-۱۳)، إِسْبِرَزَه (شیرازی) (۱۰،۱۱) بَنَغُو (Bango) و شَكْمَ دَرِيدَه (شیرازی) (۱۱)

عربی: قَطْرُونَا (qatünâ) (۱۲)، حَبُّ الزَّرْقَةَ (Hab _al _ zarğâ) (۱۲)، بَزْرَقْتُونَا (Bazr ătünâ) (۲). بزرقطونا لغتی فارسی است که معرف شده است (۱۴).

ترکی: قارتی یاروق (gârni yârûğ) (۱۱)

اسپرژه (اسفرزه) Name علمی: *Plantago ovata* Forssk

تیره: *Plantaginaceae*

نام انگلیسی: *Ispaghula*
مشخصات گیاه‌شناسی:

گیاهی چند ساله. گل آذین آن کوتاه یا متوسط، به طول ۵-۱۴ سانتی‌متر، بدون ساقه‌ی مشخص، پوشیده از کرک‌های نرم یا دارای کرک‌های پراکنده. ریشه‌ها طویل، باریک، برگ‌ها طوقه‌ای، دمبرگ‌دار، پهنک خطی باریک، دندانه‌دار، پوشیده از موهای متراکم، کما بیش پشمی، برگ‌ها به طول ۱۰-۲۰ و عرض ۱-۲ سانتی‌متر، سنبله سرسان یا استوانه‌ای کوتاه با گل‌های متراکم، به طول ۱-۲ سانتی‌متر. برگهای تخم مرغی پهن تا دایره‌ای قایقی، در حاشیه مژه‌دار. کپسول تقریباً تخم مرغی به طول ۳-۵ میلی‌متر دارای دو دانه سفید و سرخ.

زمان گل‌دهی اوایل اسفند تا اوایل خرداد.
پراکنش در ایران و جهان:

این گیاه در سراسر ایران رویش دارد. همچنین در اروپا، قفقاز، آسیای مرکزی، افغانستان، پاکستان، عراق، سوریه، فلسطین و شمال آفریقا رشد می‌کند (۳).

این نوع را بهتر دانسته و نوع سیاه را بدترین نوع آن ذکر کرده‌اند.

۲. کلید شناسایی گونه‌ها

۱- الف - گیاه دارای ساقه‌های مشخص با برگ‌های ساقه‌ای، پوشیده از کرک‌های کوتاه افراشته و غده‌های کوچک. سنبله به طول ۵ تا ۱۵ سانتی‌متر. کپسول شلجمی پهن. دانه‌ی سیاه.

P. psyllium.....
۱- ب - گیاه بدون ساقه‌ی مشخص. برگ‌ها طوقه‌ای، پوشیده از کرک‌های نرم پشمی شکل. سنبله به طول ۰/۵ تا ۲

سانتی‌متر. کپسول تخم مرغی. دانه‌ی تقریباً سفید.

۳. سیری در منابع گذشته

این گیاه بومی ایران و هند است ولی مدت‌های طولانی در سراسر جهان کشت می‌شده است و هنوز هم تأمین کننده‌ی اصلی آن در بازار جهانی کشورهای ایران، هند و پاکستان می‌باشدند (۴). اسپغول قدیمی‌ترین و مشهورترین نام جهانی آن است که واژه‌ای پارسی بوده و معنای گوش اسب دارد و به شکل دانه‌های گیاه اشاره می‌کند (۵). مصرف طبی آن با سابقه‌ای هزاران ساله از شرق دور تا اروپا گسترش داشته است، به نحوی که تقریباً در تمامی منابع طب سنتی از آن نام برده شده است و هم اکنون نیز به عنوان یک داروی رسمی در فارماکوپه‌های کشورهای مختلف شناخته می‌شود (۴).

در مورد اسپرژه در کتب کهن طبی چنین نگاشته شده است: جرم اسپرژه سرد و تر در درجه‌ی دوم (۲-۶) و لعاب آن سرد و تر است (۷). آشامیدن سفید آن رافع تشنجی و حرارت بوده (۶-۹) و قوه‌ی محلله و ملين طبع دارد. در تب‌های حاره، غلیان خون، امراض دموی و اصلاح اخلات سوخته مؤثر است (۲،۱۰).

اسپرژه را در خشونت سینه، حلق و زیان و در بیماری‌های صفرایی به کار می‌بسته‌اند. این گیاه در درمان بیماری‌های مخصوص، قرحة^۲ امعاء، زَحِير^۳ و رفع بیوست امعاء حادث از صفراء کاربرد دارد (۹-۱۰). اسپرژه در تلین اوزام ظاهری و ورم صلب، وجمع مفاصل حار و نقرس، جَمْرَه^۴، خَمْرَه^۵ و دَمْلَه^۶ مؤثر است (۱-۲) و در درمان سردرد و درد سینه‌ی گرم به کار می‌رود (۱،۶،۸). از این گیاه همچنین در التواء^۷ عصب حادث از بیوست استفاده می‌شود (۲،۹). تخم آن قابض است (۶) و در صورت بریان نمودن و چرب کردن با روغن گل سرخ جهت رفع اسهال مؤثر است (۲).

P.ovata به عنوان درمان علامتی مکمل برای اسهال با علت‌های گوناگون مورد استفاده قرار می‌گیرند (۱۷). لعب و فرآورده‌های حاصل از دانه‌های این گیاه به همراه رژیم کم چربی در درمان هیپرکلسترومی خفیف تا متوسط مؤثر بوده است (۱۵، ۱۷). همچنین لعب حاصل از دانه‌های P.ovata در بیماران مبتلا به دیابت نوع دو باعث کاهش اوج غلظت پلاسمایی گلوکز به علت ایجاد تأخیر در جذب آن شده است (۱۵). نکته‌ی قابل توجه آن که برای تهیه اکثر داروهای موجود در ایران و جهان از گونه‌ی اسپرسزه (P. ovata) استفاده شده است.

۵۔ نتیجہ گیری

در منابع معتبر طب سنتی، اسامی مختلفی برای اسپرژه ذکر شده است که از جمله مهمترین آن‌ها می‌توان به بزرقطرونا اشاره نمود و این اسامی را می‌توان معادل دانه‌های دو گونه از *Plantago* قرار داد.

دو گونه‌ی مطرح از جنس *Plantago* در ایران گونه‌های مورد نظر در این تحقیق بوده‌اند که شاخه‌ی گیاهان دارویی فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران به منظور تبیین نام‌های گیاهان دارویی، نام‌های فارسی مناسب هر یک را بررسی کرده، نام اسپرژه را برای گونه‌ی *Plantago ovata* Forssk. و نام اسپرژه بارهنگی را برای

حدوای نام‌های سشن‌هادی، گونه‌های اسفهان

نام علمی	نام فارسی پیشنهادی
<i>Plantago ovata</i> Forssk.	اسپر زه
<i>Plantago psyllium</i> L.	اسپر زه بارهنگی

اسپرژہ (اسفروزہ) بارہنگی

نام علمی: *Plantago psyllium* L.

تیرہ: Plantaginaceae

نام انگلپسی: Psyllium

مشخصات گیاه‌شناسی:

گیاهی یک ساله، کوتاه یا متوسط، به ارتفاع حداقل ۳۰-۴۰ سانتی‌متر، با ساقه‌ی مشخص، فاصله‌ی میان گره‌ها ۱-۷ سانتی‌متر، در قسمت فوقانی دارای کرک‌های افراشته و غده‌های کوچک. برگ‌ها ساقه‌ای، متقابل، افراشته، دمبرگ‌دار، پهنک نیزه‌ای خطی، غشائی کاغذی با حاشیه‌ی صاف یا دندانه‌های کوچک، پوشیده از کرک‌های کوتاه و غده‌های کوچک، به طول ۶-۱۰ سانتی‌متر و عرض ۱-۴ سانتی‌متر. سنبله‌ی تخم مرغی یا استوانه‌ای تخم مرغی کوتاه، متراکم، به طول ۵-۱۵ میلی‌متر. برگهای تخم مرغی باریک یا تخم مرغی، منقار دار. کپسول شلجمی پهن، به طول ۳-۴/۵ میلی‌متر، دارای دو دانه‌ی سیاه رنگ.

زمان گا دهه او اخو اسفند تا اوایل تابستان.

پیراکنیش در ایران و جهان:

این گیاه در سراسر ایران رویش دارد. همچنین در اروپا، ترکیه، آسیای مرکزی، افغانستان، پاکستان، سوریه، فلسطین و شمال

۴. موارد مصرف امروزی

بطور کلی دانه‌های اسپر زهی بارهنگی (*P. psyllium*) و اسپر زه (*P. ovata*) در درمان یبوست و در مواردی که نرمی مدفعه مورد نظر می‌باشد برای مثال در بواسیر، شقاق مقعد و بعد از جراحی ناحیه‌ی آنورکتال و همچنین در تنظیم قوام مدفعه در بیماران مبتلا به کولوستومی کاربرد دارد (۱۵-۱۷). کمیسیون E مصرف دانه‌های *P. psyllium* را برای یبوست مزمن و سندروم روده‌ی تحریک‌پذیر تأیید نموده است (۱۶).

سازمان جهانی بهداشت علاوه بر تأیید موارد مصرف مذکور، موارد مصرف دیگری چون یبوست ناشی از حاملگی و یبوست ناشی از زخم دوازدهه را نیز به آن افزوده است. دانه‌های

پی‌نوشت

^۱ زیرگروه گیاهان دارویی از گروه طب اسلامی و طب سنتی، از تاریخ ۱۳۸۴/۳/۱ در فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران به منظور تبیین نام‌های گیاهان دارویی ذکر شده در منابع طب سنتی و یا متدالول در بین مردم تشکیل شده است. از آن تاریخ در نشست‌های متعدد که با حضور استادان فن برگزار شده، ابتدا فهرستی از اسمای مختلف تهیه، و به ترتیب در مورد هر کدام بحث و تصمیم‌گیری شده است. مقاله‌ی حاضر، دوین دست‌آورده این جلسه‌ها و در مورد گیاه اسپرزا است. اعضای شاخه عبارتند از: سید احمد امامی، غلامرضا امین، عباس حاجی‌آخوندی، محبوه خاتم‌ساز، مهناز خانوی، بهزاد ذوالفاراری، روجا رحیمی، ابوالقاسم سلطانی، محمدرضا شمس‌اردکانی، میثم شیرزاد، امید صادق‌پور، امیرمهدی طالب، علیرضا قنادی، مهرداد کریمی، منصور کشاورز، عبدالعلی محقق‌زاده، محمود مصدق، فریبرز معطر، محمد باقر مینایی.

^۲ پیچش و درد رودها

^۳ ورم چرکی که شکافته شود و از آن چرک خارج گردد

^۴ حرکتی در راست روده برای دفع جسم آزار رسان حبس شده در آن است

^۵ دانه‌های بسیار سرخ مجتمع یا پراکنده است که هر یک بخش بزرگی از بدن را درگیر می‌کند و در فارسی آتشک نامیده می‌شود

^۶ ورم صفرایی خالص است که در پوست ظاهر شود و به فارسی «باد سرخ» نام دارد

^۷ جوش بزرگ دموی صنوبری شکل سرخ رنگ که در ابتدا دردنگ است

^۸ به هم پیچیدگی

منابع

۱. انطاكى، داود بن عمر: تذكرة اولى الالباب و الجامع للعجب العجاب. دارالكتب العلميه، بيروت، صص:۵-۷۴، ۱۹۷۱.
۲. عقيلي خراساني، محمد حسين: مخزن الادویه. انتشارات باورداران، تهران، ص: ۲۱۶، ۱۳۸۰.
۳. جانى قربان، مهين: فلور ايران: تيره‌ی بارهنگ (Plantaginaceae). شماره‌ی ۱۴، انتشارات موسسه تحقیقات جنگلها و مراعع، تهران، صص: ۶-۲۹، ۱۳۷۴.
4. Blumenthal M, Goldberg A, Brinchmann J. Herbal Medicine. Austin: American Botanical Council; 2000. p:314.
5. دهخدا، على اکبر: لغت نامه‌ی دهخدا. ج. چاپ افست گلشن، تهران، صص: ۲۰۷۴، ۲۳۲۳، ۲۰۷۴. ۱۳۳۰.
6. جرجاني، سيد اسماعيل: اغراض الطبيه و المباحث العلاجيه. ج. ۱. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ص: ۲۸۹، ۱۳۸۴.
7. هروي، موفق الدين ابومنصور على: الابنيه عن حقائق الادویه. انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ص: ۱۳۷۱.
8. ابن بيطار، ابو محمد عبدالله بن احمد: الجامع لمفردات الأدوية والأغذية. ج. ۱. دارالكتب العلميه، بيروت، ۱۹۸۰.
9. ابن سينا، حسين بن عبدالله: القانون في الطب. كتاب دوّم، نسخه‌ی چاپ سنگی تهران، ۱۲۹۶.
10. تنکابنى مازندرانى، محمد مؤمن: تحفة المؤمنين. انتشارات نشر شهر، تهران، ص: ۸۴، ۱۳۸۹.
11. چشتی، محمد اعظم خان: اسماء الادویه (نسخه خطی). مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، تهران، ۱۲۸۷ هـ ق.
12. بیرونی، ابو ریحان: الصیدنه فی الطب. ترجمه‌ی فارسی: ستوده، منوچهر؛ افشار، ایرج. ج. ۱. مرکز چاپ و نشر دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ص: ۵۵۶، ۱۳۸۷.
13. انصاری شیرازی، على بن حسين: اختیارات بدیعی. انتشارات شرکت دارویی پخش رازی، تهران، ص: ۵۷، ۱۳۷۱.
14. اشبيلی، ابی الخیر: عمدہ الطبیب فی معرفة النبات. دارالغرب الاسلامی، بيروت، ص: ۸۵، ۱۹۹۵م.
15. E/S/C/O/P Monographs, 2nd ed. the European Scientific Cooperative on Phytotherapy in collaboration with Thieme; 2003. p:388-92.
16. Blumenthal M, Busseb WR. The Complete German Commission E Monographs: Therapeutic Guide to Herbal Medicines. Austin: American Botanical Council; 1999. p:190-2.
17. Sweetman SC. Martindale: The Complete Drug Reference. 35nd ed. London: Pharmaceutical press; 2005. p.1221.